

הדאגה שהייתה לזעקה

דבר ויחסו לשואה בשנים 1939–1942

יוסף גורני

"אין אונים יבך היום העם למשפחותיו".
דבר היום, 24.11.42

הביקורת הקשה שהטיחה העיתונות כולה בממשלת המנדט, ביקורת שגם העיתונות היהודית בבריטניה ובארה"ב הייתה שותפה לה, הדאיגה את ההנהגה היהודית בארץ-ישראל בכל הנוגע לגבי יחסיה עם ממשלת המנדט בפרט, וממה שמשמע ממנה – גם על המדיניות של ההנהלה הציונית והתנהגותה של החברה היישובית מאז פרוץ המלחמה. כוונתו של בן-גוריון הייתה, לפי דבריו, למסע הביקורתי הבלתי-פוסק נגד תופעות הספרות במצרכי מזון ודלק; למקרים ההולכים ורבים של התחמקות מהחובות של השירות למען הכלל וכן לאי-ההיענות לקריאה להתגייסות אל כוחות הביטחון למיניהם שלהם נתבע הציבור על-ידי המוסדות הלאומיים.

בן-גוריון נדרש לעמדתה של העיתונות, מפני שלדבריו בעתות מלחמה, כאשר לא מתקיימת מערכת בחירות שבה באה דעתו של הציבור לביטוי, נתפסת העיתונות בתור ה"קריטריון היומי", לדבריו, של דעת הציבור. הוא אמנם קבע בפסקנות כי "תפקיד העיתונות הוא משולש: לשקף את המציאות, לבקר אותה ולכוון את דעת הציבור", אולם זאת בתנאי, כך אמר, שהיא תדע להעריך ולשפוט את המציאות באורח מאוזן ולא חד-צדדי כפי שהדבר עולה לאחרונה מעיתונים מסוימים.

הדבר החשוב בעיניו היה החוסן הנפשי של היישוב ויכולת העמידה הציבורית שלו בתנאים של חירום. ועל כן, עיקר טענותיו נגד העיתונות היו מכוונות כלפי הביקורת המופרזת, לדעתו, נגד אורחות החיים ביישוב. הוא אמנם הודה כי "נכון שאין היישוב ממלא את צורכי העם במידה מספקת. רחבים מדי הם שטחי אסוננו". לכן, לדבריו, צריך להיזהר מן הטעות האופטית העלולה "לסלף את דמות היישוב". כוונתו הייתה כי מעשי שחיתות והשתמטויות נפוצים גם בחברות אחרות הנתונות במצבי חירום, כמו למשל בבריטניה, אשר עמה עומד בגבורה עילאית במבחן המלחמה, במיוחד בהפצצה הבלתי פוסקת של לונדון, שהוא עצמו התנסה בה בהיותו שם לפני זמן לא רב. את שורש גבורתה של החברה הבריטית הוא ראה במסורת המשמעת הממלכתית שלה. ואילו לגבי היישוב בא"י – "הליקוי העקרוני שלנו", לדבריו, אינו בקיומם של מעשי השחיתות וההשתמטות, אלא

ביטאונה של הסתדרות העובדים הכללית אשר בהנהגת מפלגת מפא"י, היה העיתון בעל המעמד המרכזי בחשיבותו הפוליטית והנרחב בתפוצתו ביישוב היהודי בעת מלחמת העולם השנייה. מעמדו נקבע בשל היותו מזוהה עם ההנהגה המדינית של ה"יישוב" והשתייכותו אל הארגון הפוליטי החזק ביותר בתוכו – ההסתדרות. עמדה זו השפיעה כמובן גם על תפוצתו, אשר הגיעה ל-15,000 עותקים – כשליש מסה"כ התפוצה של העיתונות העברית בא"י.¹

בהיבט זה של מעמדו הפוליטי הוא היה שונה מן העיתונות היהודית בבריטניה ובארה"ב, וכן מן העיתונות הסוציאל-דמוקרטית באירופה. העיתונים היהודיים המרכזיים, כגון ה"Jewish Chronicle" הוותיק והפארווערטס היידישאי היו אמנם נפוצים בקהל היהודי בשיעורים דומים לזה של דבר, אולם לא היה להם קשר למסד פוליטי הגמוני. כאשר לעיתונות הסוציאל-דמוקרטית באירופה, זו מעולם לא הגיעה למעמדו הציבורי של דבר אפילו בתקופה שלפני מלחמה"ע השנייה, בשנות העשרים והשלשים של המאה העשרים.²

את דמותו הרעיונית של דבר ואת אופיו הפוליטי הציבורי עיצב וקבע, בעיקר, ברל כצנלסון, מורה הדרך של מפא"י ומייסודו-עורכו המיתולוגי של העיתון.³

הקשר הגורדי בין ההנהגה המדינית והעיתון השפיע ללא ספק על הדרך שבה הוצג אסונם של יהודי אירופה מעל דפיו וכיצד הוא נתפס בתודעת עורכיו וכתביו, או כיצד הם פירשו אותו בהיותם מצויים במסגרת פוליטית שהייתה אמורה להפגין כלפי הציבור אחריות לאומית.

על חשיבותה הפוליטית של העיתונות העברית בעיני ההנהגה הלאומית באותו זמן אפשר ללמוד מדבריו של דוד בן-גוריון באסיפת חירום של עורכי העיתונים, אשר כונסה ביוזמתו כיו"ר ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית בחודש אפריל 1941. הסיבה המידית הדחופה להתכנסות זו הייתה הביקורת הקשה שהטיחה העיתונות בממשלת בריטניה בעקבות האסון של אניית המעפילים "פאטרייה", אשר פוצצה בידי ה"הגנה" בנמל חיפה כדי למנוע את גירושם של 3600 מעפילים למאוריציוס. כתוצאה מן הפיצוץ, שאמור היה להיות מבוקר, טבעו במימי מפרץ חיפה 267 עולים.

דוד בן גוריון נואם בפני חברי מפא"י

העליון של העמוד הראשון. לעומת זאת למהלכי המלחמה הוקצו 800 כותרות בעמוד הראשון, ואילו על מצבם של היהודים התפרסמו כ־200 כתבות ומאמרי מערכת, דבר המלמד, מצד אחד, כי מצבם של היהודים אמנם נתפס כחמור אולם לא כאסוני (קטסטרופאלי), ומצד אחר, כי למצב בחזיתות המלחמה ניתנה עמדת בכורה. וזאת מתוך הנחה המובנת מאליה, כי לתוצאות המלחמה תהיה השפעה מכרעת על גורלם של היהודים.

באשר למידע עצמו, הוא תיאר תמונה ברורה של מצב היהודים בכל ארצות אירופה הכבושה על-ידי הנאצים וגם בארצות שהיו בעלות בריתם, כמו רומניה והונגריה. מטבע הדברים, מקום מרכזי ניתן בו לגורלם של יהודי פולין. הידיעות סיפרו על גירושים של יהודי גרמניה ואוסטריה, על מעשי ביזה של רכושם, וכן על מעשי רצח שנעשו בפולין. מקום מרכזי תפסו הידיעות והכתבות על "תכנית לובלין" כאזור ריכוז של יהודים מאוסטריה וגרמניה קודם כול, ומאוחר יותר הגיעו גם הידיעות על הקמת הגטאות בוורשה ובלודז' שבפולין.

לנוכח הסבל שנתפס כלא־קטסטרופאלי הייתה התגובה המידית של העיתון בשבועיים הראשונים לפרוץ המלחמה כפולה: מצד אחד, ברוח ה"פלשתינוצנטריזם" הקונסטרוקטיבי מבית מדרשה של תנועת העבודה, הושם הדגש בהתארגנותו החברתית של היישוב בימי החירום של המלחמה.⁵ מצד אחר, דובר כבר על חורבן יהדות וינה וצ'כיה, שבהן שועבדו רבבות יהודים, ועל "בלהות החרב האוכלת בלודז' ובוורשה ובקראקא ובלבוב". בין שני מצבים אלה – היישוב החייב להתארגן והגולה העולה בלהבות – מקשרים הגורל היהודי והפתרון הציוני. וזאת כדי "שלא נישאר אבק אדם בעולם".⁶ והפירוש המעשי שניתן לאותה משאלה אידיאולוגית, שלא להיות "אבק אדם" במובן הארגוני היהודי הכולל, שאינו חל דווקא רק על הגולה, היה

בעובדה ש"אין לנו מסורת ממלכתית. זה מאות בשנים לא חיינו חיי מדינה. אין לנו מסגרת ממלכתית, אין לנו שלטון".⁴

אין ספק כי התפיסה המדינית הממלכתית אשר בן-גוריון היה למטיפה הראשי מאז התמנותו למזכיר הסתדרות העובדים בראשית שנות ה־20, שרתה גם על מערכת דבר בכל הנוגע להערכת מצבם של יהודי אירופה. את גישתו של העיתון אפשר להגדיר כצירוף בין רטוריקה רגשית בעלת אופי פסימי וביקורתית כלפי פנים וכלפי חוץ, ורטוריקה שכלתנית מאוזנת אשר ביקשה להיות צמודה לעובדות, שבחלקן אף מצאה זיקים של תקווה. עם זאת לא הסתירה את מצבם הטרגי של יהודי אירופה או התעלמה ממנו תוך הכרה גלויה ופומבית בחוסר האונים הפוליטי של הארגונים היהודיים בארצות החופשיות לעשות להצלחתם של היהודים בארצות הנמצאות תחת השלטון הנאצי.

"שלא נהיה כאבק אדם"

מאמר זה עניינו עמדת העיתון בין חודש ספטמבר 1939, שבו פרצה המלחמה, לבין דצמבר 1942, כאשר נודע ללא כל ספק על מדיניות ההשמדה השיטתית של מיליוני יהודים בידי הנאצים. לנוכח ודאות טרגית זו הגיעה לסיומה הגישה הכפולה, אם כי לא הדו־משמעית, שהייתה מקובלת בו כלפי האסון הלאומי שירד על העם היהודי.

גישה כפולה זו של דבר בשנים אלו באה לביטוי הן בדרך מסירת המידע והן בתודעה הכוללת שנבעה ממנו. באשר למידע, הוא פורסם בשפע באופנים שונים: בידיעות בעמוד הראשון, בכתבות, במאמרים פובליציסטיים ובמאמרי מערכת. מן הבחינה הכמותית מדובר בכ־900 פריטים. בממוצע, בארבעים החודשים שבין ספטמבר 1939 לדצמבר 1942 התפרסמו אפוא כל חודש 25 אזכורים על הנעשה באירופה, ואילו מצבם של היהודים שם זכה רק ל־17 כותרות ראשיות בחלק

באספת הנובחרים לכנסת ישראל

הדם השפוך יחול גם על אלה יש בידם להציל זרע יצירו אל תחנו להשמיד עם כבול ונטול-נשק. החליפו יהודים בגרמנים. הכניסו אותם הנה-למולדתנו

מתוך נאום של ד. בני-גוריון

היה ימלא את חובתם לארצותיהם, והם יולחנו במסירות עם חבריהם האזרחיים.

אנו נרדפים, אנו שנואים, אנו מכזרים, נטבחים ונרמסים ביהודים, אנו רוצים ביהודים לפתח באיזם האסכרי והאיזם אשר עם לעמנו.

אנו תובעים ליהודי את חובת שיש לכל אמריקאי, לכל אנזלי ולכל רשמי, אנהנו כועטים, אנהנו מחוסרי יגיעה ואהם עמים כבודים וגדולים. יש לכם ציונים ועבאנות וציוני אוזר עצומים; ותבוא עליהם ברכה. אנהנו עם נטן ידך, מפרז ומספרד. אבל אנהנו אנשים כסובם, לבנו כלככבם, רגענו כרגשכם. כבודנו ככבודכם, צערנו כצערכם, עלבוננו כעלבונוכם, ואם מתעללים בנו ביהודים, אנהנו הוצים לתשום —

לא נשקט ולא ננוח עד שתושבר זרוע השע *

ונעשו כאן להשמיץ קדימה גם באזני העם היהודי עצמו, לוח אשר אתנו פה במולדת וגם לוח ששפחה במולדת.

כידם למנוע ולא ימנעו, שיש בידם להושיע ולא יושיעו!

אנו קוראים אתכם למשפט על כבודנו המהולל

אנו יודעים ומעריכים ומוקירים שאי תם מייסדים את כל כוח עמכם הפתח באיזם האיזם הזה של האנושיות; אנחנו יודעים שאתם מייסדים את כל כוחכם למנוח את שלטון הרמים, ואנהנו בטוחים שנתח תלצחון. ואילו גם לא ירחק יום הנצחון, אולם אנהנו קוראים אתכם למשפט על כבודנו היהודי המהולל. הוא אינו מחולל על ידו הוספת הנאצים אינם יכולים לפגוע בכבודנו. הם יכולים לרשש את נשוננו. הם יכולים לרמס את ילדוננו הם יכולים לקבור חיים את זמנינו, אבל אין בוחם לחלל את כבודנו היהודי והאנושי. הם ישמו על אחינו את הטלאי הצהוב. אנהנו נאים לשאת את הטלאי המעיד על היותנו יהודים. סאות ואלפים ורבבות מבני עמנו מסרו נשעם בכל הדורות על קידוש השם של העם היהודי — ובנאין ישא

גם באירואלים ובציונים של המהפכה הצרפתית — של החות, שיוון ואהות. הם נלחמים בנכונות האדם — מורשת הביול אור הויטם של העמים האנוכר ככסיים, כיעורם של פרומבול ולניקולן. הם נלחמים באירואלים של הוסיס הסר ואטות. אבל רק לעם היהודי הם עישים את אשר הם עושים, נוסף על מה שהם עושים לשאר אויביהם שנואיהם. רק על ילדוננו אנו הם נורו כליון. ארד תנו הפלו כמיוחדה. ואין זאת אלא באשר העולם טלון, גם אותם העי מים הנלחמים. עבשו על חירות ועל צדק ועל יוצר, הפלו את העם היהודי כעם והעמידו אותו כמעב אשר לא הועמד בו שום עם. גם בעולם הדימוז קרטי התרבותי והחששי, הדוגל — ובר צדק — בנכונות האדם, הנאה — ובר צדק — בנכסו הרות הנדונים של התרבות ההחשה, גם אלה נולו מאתנו את זכותנו בעם, בעם שוודיהכוינת לכל עמי העולם. גם אלה שלחו מאתנו את מעמדנו האומי. גם אלה קיפחה את

שלונו העם היהודי במולדתו נועשו היום לקרוא תגר מעל הרציון באוני כל העולם על דמינו היהודים הנגרים הנם, על סכנת השמדה הצפויה לעם היהודי כולו. בפולין ובשאר ארצות הכבוש הנאציות ועל כבודנו היהודי המחולל בעולם כולו.

הגרדום טוקף חומת אש ותריינים

אין אנו יודעים בדיוק מה מתהולל בניאיההרינה הנאצי; כמה יהודים כבר נטבחו, נרצחו, נשרפו, נקברו חיים, ועל כמה עדיין תליוה הרב השמדה. הגרדום הנאצי מוקף חומה של מכונות יורה ותלינים כוסחים, ואין יוצא וזבא. רק סמן לזמן בוקעים אלינו מעשי הוזר על והבלהה. רק סמן לזמן מניעה אלה נו צעקת דמי היהודים, דמי ילדים וני שום, מקוטשים ונרמסים, אולם אנו יודעים מה זיכס היטלר לעמנו, מה כתב בספרו, "מיון קאספה" ומה עיצל לנו עוד לפני המלחמה בגרמנית, ומה הוא עושה לנו כדי המלחמה בכל הארצות שהוא כבש.

והכוונה הייתה לממשלות רומניה, לאטביה ורוסיה הסובייטית, שסגרו את גבולותיהן בפני הפליטים היהודים. במצב אומלל זה לא נותר אלא לפנות אל לבם של היהודים בארצות החופשיות ואל מצפונן של המדינות הנלחמות בנאצים, שיעשו מה שביכולתם כדי להציל את אלה שניתן להצילם, ואפילו אם "איי-אפשר להציל את האוכלוסייה לצמיתות — אפשר יהיה להצילם לזמן-מה. אם אי-אפשר להציל מבוגרים — אולי אפשר יהיה להציל ילדים".⁷

לעניין הצלת הילדים הוקדש חלק ממאמרו של א' ליבנשטיין, "תפקידים ראשונים",⁸ כבר בשבוע הראשון של המלחמה. המדובר היה בילדים בגרמניה ובפולין. וזאת בהנחה כי גורל מר צפוי לילדים בכלל בשטחי הכיבוש, אולם "כלום יש ספק כל שהוא, כי גורל ילדי היהודים יהיה איום פי כמה". כוונת המחבר הייתה כי מימון המפעל כולו יבוא מיהדות ארה"ב, ואילו קליטת הילדים תיעשה בארץ-ישראל, והוא היה משוכנע שאת עול הקליטה ישא היישוב בשמחה. מעבר לבקשת הרחמים על האומללים הובעה במאמר התביעה כלפי המדינות הדמוקרטיות לראות באוכלוסייה היהודית חלק מן הלוחמים במשטר הנאצי ולהגן עליה בהתאם לכללים הבינלאומיים. כל זה נאמר על סמך הכרה כי "המצב הבינלאומי מוסיף ומסתבך. אין איש יודע מה ילד יום".⁹

הספק לגבי העתיד שקינן בלבם של עורכי העיתון היה לו מקום גם לגבי ההווה. הם אמנם חזרו והודו כי אין תופסים עדיין את גודל השואה שירדה על יהודי פולין, אולם בה בעת הזהירו מפני "בשורות איוב המגיעות יום-יום, מהן אמיתיות ומהן בדויות", ואף יצאו

בתביעה לחיזוק הקשרים בין היישוב לבין יהדות אירופה "עד כמה שהיד מגעת". תוספת המעידה על מידת הזהירות המפוכחת אשר הדריכה את עורכי העיתון.

בכל זאת, כעבור ימים ספורים עלה מדד הדאגה והפקד לתחושת חרדה. מאמר המערכת הבא הגדיר את מצבם של יהודי פולין כ"שואה". אולם השימוש במושג זה היה רגשי ולא שכלתני, שהרי כפי שיתברר מהמשך הדברים, את מהותו האנושית ומשמעותו הלאומית איש עוד לא תפס בשנותיה הראשונות של המלחמה. עם זאת כבר אז, דווקא מן הרטרוריקה הנרגשת עלתה תחושת האימה מפני מה שעלול להתרחש. אמנם במאמר נכתב כי "שואת פולין עוד לא נתגלתה לעינינו בכל מוראותיה", אבל כבר עכשיו השמועות המקוטעות שהגיעו משם — "מהלכות אימים, ואם גם כמה פרטים אינם מדויקים ואם גם יש הפרזה בכמה ידיעות אין זה מקל במשהו על ההכרה המחרידה כי שואה מחרידה ירדה על מיליונים של יהודי פולין, שואה העולה בהיקפה ובמוראותיה על כל הניסיונות אשר נתנסונו בהם בשנים האחרונות". כמו כן צוין במאמר במפורש כי "מיליוני יהודים נידונים להשמדה", והמדובר היה ברבבות ילדים ונשים מורעבים שכונת הנאצים "להעבידם בפרך, לענותם ולהשמידם במיתות בית-דין ובמיתות ללא בית-דין".

תחושת סכנת השואה, אמנם "רק" במושגים של תמותה המונית, הבליטה את ההכרה בבדידותם של היהודים ובחוסר האונים שלהם הנובע מכך, בעובדה שהארצות הסמוכות לפולין "הגיבו על השואה בדרך האחת הנהוגה בימי אסון במאה העשרים: בנעילת השערים".

<p>הנדרשים - השפעה במידת</p> <p>הנדרשים - השפעה במידת</p> <p>הנדרשים - השפעה במידת</p>	<p>סו החרוה</p> <p>סו החרוה</p> <p>סו החרוה</p>	<p>הכר</p> <p>שען פעל אץ ישוא</p>
<p>ידע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך</p>		
<p>דבר ראשי ורבות באספת הנבחרים לכנסת ישראל:</p> <p>כל יושבי תבל עוררו ותעוררו למחזה הבלדות</p> <p>אשר כמותו עוד לא היה, הרעישו ארץ ושמים</p> <p>במחאת אימים</p>		

דבר מודיע על שואת יהודי אירופה, 2 בדצמבר 1942

זו הייתה מלווה בספקות, שהרי, כפי שהמשיך הכתוב, "הידיעות המגיעות מגרמניה, ובייחוד משטח הכיבוש הגרמני בפולין, יש להתייחס אליהן בזהירות", מפני ש"מידת מהימנותן מועטת ועתים כוונת מפיצייהן פסולה", ועל כן הן סותרות לעתים קרובות זו את זו ומתבדות עד מהרה. לכן יש להתייחס בזהירות לידיעות על הקמת "מדינת היהודים" בלובלין". אבל, נאמר בהמשך, עם כל הזהירות ועל אף הספקות, "מבעד לערפול של חוסר ידיעה ושל ידיעות לא מדויקות וכוזבות מעיקרן, מתבלטת בכל אימתה תכנית הדיכוי, משימת שמד חדשה", המצטיינת בצביעותה הבלתי אנושית, שהרי "אותו רשע מדבר על 'פתרון שאלת היהודים' ולבו להשמדתם" (ההדגשה שלי - ג').¹³ עם זאת, פרסם העיתון שבועיים אחר כך את מכתבו של אפרים ברוידא מלונדון תחת הכותרת: "מדינת היהודים או מחנה למצורעים"¹⁴. ובו, למרות חומרת התיאור, ניתנה הערכה שונה לכוונת הנאצים: לא ראשיתה של ההשמדה אלא דווקא קיומם של הכלואים בתנאים קשים ומשפילים, על מנת שיהודי ארצות הברית יתגייסו לעזרתם ובכך יעשירו את קופת האוצר הנאצי במטבע זר הדרוש לו מאוד. כלומר, המזימה היא לעת עתה להפוך את סבלם של היהודים המרוכזים בלובלין לאמצעי המסייע לנאצים. מעבר לסחיטת הכספים, ברוידא סבור היה, כי לגרמנים יש כוונה גם לגרום למתח בין האוכלוסייה הפולנית באזור לבין היהודים שיובאו לשם למטרת יישובם על הקרקעות שיוחרמו מן התושבים הפולנים. כך, ממדיניות 'הפרד ומשול' זו תצמח תועלת נוספת לשלטון הנאצי, שיזכה לרווח כפול מקיומם של יהודים אלה.

מעבר לתקוות שווא אלו הופיעה גם תקוות אמת, שנבעה מחלוקתה של פולין בין גרמניה לרוסיה הסובייטית, אשר הודות לה קרוב לשני מיליון יהודים ניצלו לעת עתה מן המשטר הנאצי. דבר יצא בתוקף נגד ההאשמות של העיתונות הפולנית בלונדון כי היהודים קיבלו בברכה את הכיבוש הסובייטי. אמנם, הודה העיתון, המשטר הזה עוין את הדת היהודית ואת הציונות וכל ביטוי אחר של הלאומיות היהודית, אולם הוא גם העניק ליהודים את "שוויון לא על גבי הנייר בלבד אלא גם בחיים", כלומר "השוויון האזרחי המוחלט להלכה ולמעשה, אשר לא ידעוהו אף בפולין העצמאית"¹⁵. ראוי לציין, כי דעה זו הייתה קרובה לעמדתם של הקומוניסטים היהודים בארה"ב, ומנוגדת להשקפתם של העיתונים היהודיים בארץ זו, שהביעו חשש

בביקורת כנגד אלה אשר ממהרים לפרסם ברבים סברות קלוטות מן האוויר כ"ידיעה הבאה ממקום ראשון". במאמר הובאה שורה של דוגמאות על מעשי רצח של יחידים ורבים, אשר נתגלו עד מהרה כלא-נכונות. דברים כגון אלה גורמים לבהלה מיותרת בקרב הציבור שהוא בלאו הכי שבע אסונות וסובל משברון לב. על כן "הכותבים והעורכים מצווים בימים האלה על זהירות משנה ועל אחריות כפולה ומכופלת", שהרי "השואה גורמת לבהלה ולרפיון ידיים" (ההדגשה שלי - ג'). ואלה עומדים כמכשול לאמצעי ההצלה הנדרשים, התלויים בעיקר במדינות השכנות לפולין, ובמיוחד בבריה"מ, אשר השתלטה על החלק המזרחי שלה. בכל זאת היה במאמר זה מעין זיק תקווה של הנאחז בקש ההצלה, והוא התקווה לביטול ההגבלות על העלייה לא"י שהטילה ממשלת המנדט, וכך נאמר בו: "ואולי תזכה גם שואה זו - שהתחוללה בתוך ארץ הקשורה בברית פוליטית עם ממשלת המנדט ואשר העמידה בפני סכנת חרב ואימת מוות מאות אלפי יהודים - לחולל נס מעין זה? אולי"¹⁰.

אין ספק, כי מי שקיווה ל"נס המדיני" פקפק בו באותו זמן עצמו. במצב כזה נותרו רק שתי דאגות אשר "השלימו" זו את זו. האחת, כי "היישוב העברי חייב לשמור על קיומו. להגן על ארצו ולהבטיח את המשך מפעלו" (ההדגשה שלי - ג'),¹¹ והאחרת - כי הארגונים היהודיים בעולם החופשי, בייחוד בארה"ב, אינם עושים די לסייע ליהודי אירופה. התנהגות זו הוגדרה בפיו כ"איומה" ו"פושעת" מפני שאננותה. לפיכך הודגש שרק היישוב העברי המאורגן מסוגל לשנות התנהגות זו על-ידי פעולה פוליטית אשר תזעזע את יהדות העולם, מפני שזו חובתו "כלפי יהודי פולין, כלפי האומה כולה, כלפי עצמו"¹².

הצהרות אלה, הנשמעות כיוהרה מליצית חסרת בסיס לנוכח המצב הקיים במציאות, ובייחוד לקראת מה שעתיד היה להתרחש, בכל זאת לא היו מלאכותיות, על אף שלא היו מציאותיות, שהרי מקורן היה באותה האמונה שהציונות, ובמיוחד היישוב בא"י אחראים לגורלו של העם היהודי כולו. בינתיים הגיעו הידיעות על כוונתם של הנאצים להקים אזור יהודי במחוז לובלין, שהיה מכוון קודם כול ליהודים המגורשים מגרמניה ואוסטריה. ידיעה זו, ממקורות גרמניים רשמיים, הביאה את העיתון למסקנה כי בכך נפתחה "מלחמת השמד על העם היהודי באירופה התיכונה". אבל גם קביעה נחרצת

ואכן, כעבור חמישה שבועות התפרסם מאמר מערכת המאשר את השערתנו לגבי קודמו. ובו נאמר במפורש בזו הלשון, ובלי מליצה יתרה: "שואת העולם ושואת העם מאפילות את האופק ומרפות ידיים רבות אשר לא ידעו עד כה כל רפיון. הסכנות האיומות שלא אנחנו הולדנו ולא בנו הכוח להסיגן עלולות עתה לגרור אחריהן סכנה נוספת, שכל אחריותה עלינו: סכנה של שיתוק הרצון לפעולה, של חוסר יזמה להתאוששות". והקריאה הזאת להתאוששות ופעולה מופנית הייתה הפעם בראש ובראשונה אל היישוב היהודי, משום ש"לא דל אונים הוא היישוב אף בימינו אלה. ואם נכוננו לנו ימי מסה, נפגשם כיישוב תקיף, מאורגן, שליט על כוחותיו, בהיר דעה ועשיריזמה ומהיר לבצע"¹⁸.

דברים אלה נבעו מן ההנחה הלאומית-הציונית כי "רק מעשה גדול וגואל בארץ יוכל לבצר את היישוב ולעורר מעשים גדולים וגואלים בגולה"¹⁹. וזאת נאמר דווקא משום שבשנה זאת נחשפו יותר מכל תקופה קודמת "חולשתנו ואסוננו: אי היותנו עם היושב על אדמתו ושולט בה. על כן נפלינו מכל עם גם באסון העולם"²⁰. יוצא מכאן, לפי הכרתם הלאומית-הציונית של הכותבים, כי רק במקום אחד בעולם קיימת ישות יהודית מאורגנת – בא"י – וזו, על אף שאין לה שלטון מדיני יש בה מידה של ריבונות לאומית. ועל כן רק היא יכולה להניע את פעולתו של העם המפוזר בארצות החופשיות. הכרה זו, שבלא ספק היה בה היגיון לאומי, התבררה כתקוות שווא במציאות ההיסטורית. היישוב בא"י והתנועה הציונית לא הצליחו לגייס את יהודי התפוצות לפעולה לאומית מאורגנת למען ההצלה, גם אם תוצאותיה לא יכלו לשנות את גורלם של הסובלים תחת הכיבוש הנאצי. וכל מה שניתן היה לעשות אותה עת הוא לצאת בעיתון בכותרת לרוחב העמוד הראשון, כדי להכריז על השנה הראשונה למלחמה – 1940 – כשנה לאסון יהדות פולין, אבל גם בשביל להביע תקווה כי "עוד נזכה לראותכם בחירותכם"²¹, וכמובן בארץ-ישראל. דברי עידוד אלה, אשר פורסמו על-ידי הוועד המאוחד לעזרת יהודי פולין, שיקפו גם את ההשקפה של העיתון אשר באה לביטוי בשני מאמרים מקיפים: האחד של א' הרטגלאס, מי שהיה יד ימינו הפוליטית של יצחק גרינבוים בסנאט הפולני, ולמזלו הצליח להימלט ממנה מיד בתחילת המלחמה; והשני מאת זלמן רובשוב (שו"ר), חבר מערכת דבר ומי שנתמנה לעורכו אחרי מותו של ברל כצנלסון בשנת 1944.

מאמרו של הרטגלאס נשא את הכותרת שהפכה במרוצת השנים למטבע לשון היסטורי – "מלחמת היהודים או מלחמה ביהודים" (ההדגשה שלי – י"ג), שהתפרסם בחמישה המשכים²². במאמר סקר הרטגלאס את המדיניות האנטי-יהודית במדינות מרכז אירופה ובמזרח בשנות ה-30, ומסקירה זו הוא הגיע לתחום היחס של המשטר הנאצי בפולין הכבושה כלפי היהודים. לגבי המצב הקיים בהווה הסביר הרטגלאס כי אמנם "המלחמה הזאת מכונה מלחמת העולם החדשה, היא מכוונת נגד אנגליה וצרפת, אבל היא פוגעת לעת עתה לא בהן אלא בעיקר ביהודים, ובעיקר ביהודי פולין". הדברים נכתבו מספר שבועות לפני הפריצה הגרמנית לתוככי צרפת וכיבוש בלגיה והולנד. על כל פנים, כך או כך, הרטגלאס סבר כי "אנגליה וצרפת תנצחנה" בעתיד. אבל כאן עלתה השאלה אשר הציקה לרבים: "כלום ינצחו גם יהודי פולין עמהם?" התשובה החיובית על שאלה זו

לגורל התרבות היהודית במשטר הסובייטי שהיה עוין אותה. גם לעורכי דבר היו חששות כאלה, אולם הם השכילו להבדיל נכונה בין רוצחי יהודים לבין הורסי תרבותם.

"מלחמת היהודים או מלחמה ביהודים"

לקראת סוף שנת 1939 נתגבשה בעיתון הערכה כפולה "מאוזנת" לגבי מצבם של יהודי פולין. מצד אחד, צוין במאמר ראשי כי בני המזל אשר הצליחו לצאת מפולין ולהגיע לא"י "מכחישים כמה ידיעות על השמדת יישובים וטבח המונים". אבל מצד שני, נאמר באותו מאמר כי "כוח ההמצאה הסדיסטי של אנשי s.o.s. גילה שיטות של המתה איטית שהיא איומה מכיליון חרוץ"¹⁶.

ספק אם הכותב בעל הסגנון המליצי ירד, באותה עת, למשמעותו של המושג "כיליון חרוץ", וקיים גם ספק האם בעיתון האמינו שאכן גורל זה צפוי ליהודי פולין. וזאת מפני שבשנת 1940 פחתה תכיפות ידיעות והמאמרים בעניין מצבם של היהודים בארצות הכבושות. במשך שנים-עשר חודשי שנה זו היה מספרם זהה כמעט לזה של אלה שהתפרסמו בארבעת החודשים של השנה הקודמת. מצב דומה היה גם בעיתונים העבריים האחרים ובעיתונות היהודית בארה"ב.

הרושם המתקבל מרוב מאמרי המערכת והסקירות השונות הוא שחלה מעין התייצבות בהכרה וברגש בהערכת הטרגדיה היהודית. זאת אפשר ללמוד ממאמר המערכת שהוכתר בשם טעון תקווה: "נגוהות"¹⁷. המאמר נפתח במעין בשורת נחמה זעירה, ובה ידיעות חדשות מארצות הכיבוש המספרות "כי לא פסו אמונים. וכי אף בחשכת-הצלמוות הזאת הוצתו הנגוהות של מלחמת התקווה". אמנם הכתוב מתאר את הרס יהדות אוסטריה וגרמניה, וכן את השינוי ביחסם של השלטונות הסובייטיים בפולין המזרחית כלפי היהודים, שמתבטא בדיכוי התרבות הדתית ורדיפת התנועה הציונית; ובפולין המערבית, תחת שלטונם של הנאצים, נמשך הדיכוי האכזר במלוא עצמתו. אולם בשני המקומות "נגוהות האור" הן הפעולות המחתרתיות של תנועות הנוער החלוציות, ובהן טמונה התקווה, שהרי "אף בליל היאבקותנו כאן יאיר נוגה מרחוק". דברים נמלצים אלה – בוודאי פרי עטו של זלמן רובשוב (שו"ר) – היו מכוונים דווקא לעודד את היישוב היהודי, אשר בו נפתח המאמר: "בימי היאבקות הגדולה, כשהיישוב נתון בתוך תוכה של מלחמה נואשת על חייו ועל גורל עמו, תיקר שבעתים כל ידיעה מארצות השואה" המספרת על העמידה שם אל מול פני השואה הפוקדת אותם. הכותב, אשר דיבר על מלחמתו הנואשת של היישוב על חייו, התכוון בוודאי לספר-הלבן משנת 1939 ול"תקנת העברת הקרקעות" מראשית 1940, שבאו כתוצאה מן הספר-הלבן, אשר הגבילו את האפשרות החוקית לרכוש קרקעות ל-5% משטחי ארץ-ישראל. לא הייתה לכך כל סיבה אחרת, כיוון שבמחצית הראשונה של שנת 1940, שבה שרר קיפאון בחזיתות המלחמה, לא הייתה שום סכנה צפויה ליישוב בא"י. לפיכך דברים אלה מבטאים שאיפה נפשית ליצור מעין איזון בין מצבו של היישוב ומצבה של הגולה. שני אלה מצויים בסכנה, שניהם מנהלים מלחמה נואשת על קיומם הקולקטיבי ושניהם שואבים עידוד זה ממאבקו הלאומי של זה. כך הייתה גולת פולין על סף כיליונה לדוגמה ולמופת ליישוב הלאומי בארץ-ישראל.

מחשש הלכי הרוח האנטישמיים שנשבו אז שם, שעל-פיהם הואשמו היהודים ככוונות לערב את ארה"ב במלחמה נגד הנאצים. והוא אכן כתב דברי אמת. באותה שנה נוהלה תעמולה אנטישמית גלויה בארה"ב, אשר דוברת הראשי היה הטייס המפורסם צ'רלס לינדברג הפרו-נאצי. וכל זה על רקע תנועה רחבה אשר התנגדה להצטרפות למלחמה תחת הסיסמה: "אמריקה תחילה" (America First).²⁵ הקטגוריה השלישית היו היהודים תחת שלטון הנאצים, אשר לגבי מצבם האומלל לא היה לרובשוב מה לחדש נוסף על כל שנאמר במשך השנה האחרונה. לכן בשונה מהרטגלאס, שהיה אופטימי לגבי עתידם של היהודים עם תום המלחמה, רובשוב היה ספקן לגבי מה שעלול לקרות בעתיד, כפי שזה עולה מן הסימנים של מאמרו: "את שואת השעה (ההדגשה שלי – י"ג) שתתה האומה השנה על כל חלקיה, לקראת ההכרעה שבה עוד לא הוכן אף חלק אחד ממנה" – ולא ידע האיש עד כמה נכונים וטרגיים יהיו דבריו בעתיד הקרוב. במקביל לפיכוחן המדיני האופטימי של הרטגלאס ולספקנות הקיומית המהוססת של רובשוב בנוגע לגורלם של יהודי פולין, התפרסמו בעיתון גם מאמרים ורשימות רגשיים אשר ניבאו את החורבן, אף על פי שלא הכתירו אותו בתור "שואה".

אנשל רייס, ממנהיגי הברית העולמית של פועלי-ציון וחבר ועדת ההצלה למען יהודי אירופה, יצא בזעקה נרגשת, במאמר בכותרת "מדוע מחשים",²⁶ בשם "דמי אחינו ואחיותינו הצועקים אלינו מן התופת הנאצית", ואילו הציבור היהודי על ארגוניו הרבים בארצות החופשיות, אינו עושה די כדי לסייע בכוחות עצמו ולהשפיע על דעת הקהל הכללית ועל הממשלות במדינות הדמוקרטיות.

באותו חודש עצמו התפרסמה גם רשימה של כותב אלמוני תחת הכותרת: "התופת הנאצית בפולין", ובה סופר על עדויותיהם של פליטים אשר הצליחו להימלט משם, ומהם למד הכותב ש"אכזרי הגסטאפו הפכוה לגיאי ההריגה, בו נרצחים ונהרגים ומעונים יום יום אחינו בני-ישראל".²⁷ אפילו הסוציולוג יעקב לשצ'ינסקי, שהיה מצד אחד ספקן לגבי מהימנות המידע המגיע מפולין ומצד שני התפעל מכושר העמידה של ציבור זה, הנרדף יום-יום – יצא נגד הדעה הרווחת כי "יותר רע לא יכול להיות".²⁸

את הדברים הנרגשים ביותר פרסם עד ראייה בשם י.מ. ניימן במכתב מן העיר וילנה שנשלח בפברואר 1940.²⁹ והוא, אשר עבר לדבריו על בשרו את הייסורים במשטר הנאצי בפולין, השווה את גורלה של יהדות פולין לחורבנה של "תרבות האצטקים, שאך שרידים מעטים נותרו ממנה". והשוואה טרגית ונבואית זו נבעה לדבריו מפני ש"חורבנה של יהדות פולין גדול כל כך, שנבצר מהשגת האדם לתפסו במלוא היקפו ועמקו. כמעט אין לו אח ותקדים בתולדות האנושות", המביא את ציבור הסובלים וגם את זה אשר מחוץ לגיאי ההריגה כמו בליטא למצב של "חוסר אונים ואולת יד". בתחושה מייאשת זו נותרה בפיו רק בקשה אחת מבני עמו אשר מחוץ לסכנה: "אם גם יתברר כי אי-אפשר להגיש עזרה מלאה, יגלורנא, לפחות מידה של השתתפות אמיתית בצער, של חמימות יהודית ואנושית. הידיים עלולות לרפות, אך הלבבות – כל עוד פועמים הם עלולים להיות מקור עוז וגבורה", וכן היה לו חשוב לומר בפומבי כי הנדכאים והנרדפים אפילו על סף כיליונם לא איבדו את גאווותם היהודית והאנושית.

תלויה הייתה, לדעתו, בראש ובראשונה ביהודים בארצות החופשיות, אשר חייבים להתגייס לעזרתה של יהדות פולין באמצעות מאבק נגד "שתיתקן האדישה של מדינות אירופה", וכמובן גם ארה"ב, המעניקה לגרמנים יד חופשית לבצע את מדיניות הדיכוי המשפיל והאכזר כלפי יהודי פולין. למרות תיאורים אלה נשאר הרטגלאס דבק באמונה, אשר הייתה נחלתם של רבים ממנהיגי הציונות בפולין, וביניהם יצחק גרינבוים, כי הפתרון הנכון היחיד לבעיה הלאומית באירופה אחרי הניצחון על הנאצים נמצא בעקרונות שנחתמו בחוזה וורסיי אחרי מלחמת העולם הראשונה, אשר העניקו את הזכות להגדרה לאומית למיעוטים הלאומיים השונים במדינות החדשות במרכז אירופה ובמזרחה. לפיכך הביע את התביעה הבאה: "אנחנו דורשים ומן הצדק שינתנו לנו כל הזכויות האזרחיות הפולין החדשה, בלי כל תוספת של כוונות חסלניות ולא על הנייר בלבד, אלא למעשה. ומפני שאנחנו חטיבה לאומית-תרבותית (ההדגשה שלי – י"ג) מיוחדת, מן הראוי שתהיה מובטחת לנו עצמאות תרבותית-לאומית, בתמיכתה ובסיועה של הממשלה". תביעה זו מקורה בעיקרון המדיני האוניברסאלי של הגנת המיעוטים הלאומיים מחד גיסא, ומאידך, מתוך ההנחה הציונית המקובלת כי הקיום היהודי הלאומי בעתיד חייב להתבסס על הארגון האוטונומי התרבותי בארצות הגולה ועל בניין היישוב הלאומי האוטונומי בארץ-ישראל, אשר ייהפך בעתיד למדינה יהודית עצמאית. וכל זה על סמך ההכרה הברורה כי אמנם "פתרון שאלת היהודים זו רק ארץ-ישראל היהודית, אך עד שהמונים והמיליונים יספיקו להתיישב בארץ-ישראל יעבור זמן רב", וגם אז לא תבוא הבעיה הלאומית היהודית על פתרונה, משום שמיליוני יהודים יישארו עדיין בארצות הגולה. ולכן יש לחשוב על פתרון השאלה היהודית על שני מישורים: הטרטוריאלי – הארץ-ישראלי, והאזרחי-תרבותי בארצות הגולה.

מחשבותיו של הרטגלאס, כפי שפורסמו בדבר, על רקע המידע הרצוף בדבר מצוקתם הקשה מאוד של יהודי פולין – הם הביטוי המובהק לאופטימיות המרוסנת בכל הנוגע לעתידם אחרי המלחמה. הלך-ידו זה בוודאי השפיע על החלטת המערכת לפרסם את תמצית הרצאתו של ההיסטוריון הידוע סאלו ברון, ובה שורטטו מספר תסריטים אופטימיים ביחס למצבם של יהודי אירופה אחרי המלחמה, ואפילו תוך כדי מהלכה, ואפילו תחת שלטון הגרמנים.²³

כעבור חודשים אחדים, באותה שנה, פרסם ז' רובשוב סקירה נרחבת על מצבם של יהודי אירופה תחת הכותרת "שואת הת"ש בגולת ישראל".²⁴ בראשית מאמרו הרחיב רובשוב את המושג "שואה" והחיל אותו על מצבו של העולם החופשי כולו. ובכך הייתה מעין חצי-נחמה המשתמעת מגישה זו. לדבריו, מאז 1933, מועד עליית הנאצים לשלטון, ועד פרוץ המלחמה, הנרדפים היחידים עליידי השלטון הנאצי היו היהודים. עכשיו, כאשר העולם הדמוקרטי כולו נלחם נגדו, אין העם היהודי בודד עוד במצוקתו. רובשוב חילק את מצבם של היהודים, ברוח האופטימיות הזהירה, לשלוש קטגוריות. הראשונה, אלה החיים תחת השלטון הסובייטי, כולל אלה ממזרח פולין, אשר לא נשקפת סכנה לחייהם, אולם תרבותם היהודית עלולה להיות נרמסת עליידי השלטון הקומוניסטי. הקטגוריה השנייה – יהודי ארה"ב, הנהנים ממעמד של אזרחים חופשיים שווי זכויות, אך נרתעים מהזדהות פומבית עם מצוקתו הלאומית של עמם. וזאת

חיים שורר בדפוס דבר

בריה"מ, אלא גם באשר למצבם של יהודי פולין השרויים בדיכוי וסכנת חיים מתמדת מזה שנתיים. ובאשר לזה, הודה העיתון כי "עזרה רבה וממשית אין בידנו היום להושיט לאחינו המעונים בגלות פולין,³¹ אפילו לא בשכנוע דעת הקהל הכללית לצאת למחאה ציבורית על סבלם. והמצב הוא אומלל עד כדי כך שאפילו אסונם של הארמנים במלחמת העולם הראשונה זכה ליותר הדים ומחאות מזה של היהודים בהווה, אף על פי שהוא יותר חמור. אולם יסודה של הטרגדיה אינו בשתקתו של העולם אלא בהשלמה הפנימית ש"אין העולם הדמוקרטי יכול להכריח את שליטי גרמניה הנאצית להפסיק את מעשי הפשע בארצות הנתונות לשלטונם", וכל מה שניתן לעשות הוא להאמין כי לא ירחק היום והפושעים הנאציים יובאו בפני משפט בינלאומי.³² על אף הכרה זו של איך-אנשים הכללי המשיך העיתון לתאר את המצב של היהודים בשתי נימות – הפסימית והאופטימית הזהירה. מצד אחד, הוא מחה נגד סגירת הגבולות של המדינות הניטרליות בפני פליטים יהודים, ומצד שני, הביא כדוגמת מופת למתן העזרה כיצד השלטונות הסובייטיים נתנו זכות קדימה ליהודים מאוקראינה בעת הפינוי לנוכח הצבא הגרמני המתקדם. העיתון הביא את הרצאתו של ד"ר מאיבסקי, פעיל המחתרת הפולנית שהצליח להימלט, תחת הכותרת – לרוחב העמוד – "כיצד 'חיים' ומתים יהודים בגטו של לודז' ווארשה?".³³ דברי מאיבסקי היו גדושים בתיאורים קורעי לב על סבלם של היהודים בגטאות והובאו בהם מספרים מזעזעים על היקף התמותה בהם. במקביל לכך, פורסמה גם הרצאתו הפומבית של ד"ר ל' ברגר במסיבת עיתונאים שנערכה מטעם המועדון הדמוקרטי הפולני – עובדה המלמדת כי העיתון היה מעוניין בהפצתה בקרב הציבור הרחב. נושא ההרצאה

וכמי שעבר על בשרו את סאת הייסורים והעינויים, הוא השביע את קוראיו "כי תדעו ותבינו כי בשקיעה זו של יהדות פולין יש משום גבורה טראגית (ההדגשה במקור), מלבד רשעות וייסורים שלא יתוארו יש כאן גם כוח סבל מפתיע גם אמונה וביטחון להפליא. דורות רבים עוד ישתוממו על פרשה זו של ייסורים וגבורה" (ההדגשה שלי – י"ג). אכן, המחקר ההיסטורי והאתוס הציבורי על סמליו השונים, שישים שנה לאחר שנכתבו דברים אלה, מוכיחים עד כמה צדק איש זה. אבל כבר בזמן ההוא, עורך העיתון אשר הדגיש את המילים "גבורה טראגית" הבין את מהותה של מציאות אנושית זו.

"רוצה אני לבכות"

כעבור שנה מאז השמיע ניימן את זעקתו פורסמה מעין תשובה על בקשתו להזדהות רגשית עם הנרצחים, מפרי עטו של חבר מערכת דבר חיים שורר, אשר כעבור עשר שנים, בראשית שנות ה-50, התמנה לעורך העיתון.

שורר, כמו ניימן, פנה אל היהודים אולם לא אל כולם, אלא דווקא אל אלה אשר בארץ-ישראל. ודבריו התפרסמו כתגובה על הידיעות שהופיעו בעיתונות על כך שבמקומות שונים נערכו נשפי פורים בשנה זו. ואילו שורר ביקש לומר בפשטות: "רוצה אני לבכות ... רוצה אני שיותר לנו הבכי, שלא נהיה 'חזקים' כל כך, 'קשים כסלע' כל כך, מה לנו למנהג-עשירים זה?". ההיפך הוא הנכון, "יהודים אנו, פשוטים, עניים ואביונים, אומללים שבאומללים, ונאה לנו הקינה, נאה לנו הבכי הפשוט המזעזע השובר לבבות".³⁰

במחצית הראשונה של שנת 1941, עד אשר הכוחות הנאציים פלשו לבריה"מ, נמשכו הדיווחים וההערכות על מצבם של יהודי אירופה בשגרתם העצובה והדאגה. הם המשיכו לתאר את החיים בגטאות מפי דיפלומטים מארצות נייטרליות, הם הבליטו את המצב המערער של יהודי ארצות הבלקן שנכבשו בידי צבאות גרמניה ואיטליה, גם גורלם של היהודים תחת המשטר הפשיסטי של וישי לא נעדר מהם. אפילו בראשיתו של "מבצע ברברוסה" ההיסטורי לא שונתה הנימה של "צרות כרגיל", שמקורה בהלך-רוח של אין אונים אובייקטיבי, המוליד תגובה פסיבית.

הנימה השתנתה חודשיים אחרי פרוץ המלחמה נגד בריה"מ, והיא הביאה עמה מסקנה מחרידה על גורלה של יהדות זו, עוד בטרם נודעו ואושרו ממדיה של ההשמדה באזורים אלה. וזו הייתה לשונה: "השוואה אשר נתחוללה עתה על היישוב היהודי בברית-המועצות אין דוגמתה בכל שנות הזוועה האלה ... כל אשר אירע עד עתה באירופה מחוויר לעומת האסון שבא על יהודי רוסיה". הדברים נכתבו בעקבות פנייתם של אינטלקטואלים יהודים מרוסיה אל יהודי העולם החופשי, בייחוד בארה"ב, להושיט עזרה לצבא-האדום שדמו מוקז במלחמה בנאצים. בעצם הפנייה של אנשי הרוח בקרב יהודי בריה"מ, אשר נעשתה כמובן על דעת השלטונות הסובייטיים, ראו בדבר מעט נחמה בעת המצוקה. שהרי הפנייה הייתה ביטוי לשותפות גורל לאומית אשר נשאה עמה, לדעת העיתון, את התקווה כי "יבוא יום אשר בו תאחד אותנו ואת יהדות רוסיה לא רק ההתנגדות המשותפת לאויב הנמחר והאכזר של עמנו". ובתקווה זו טמונה הייתה נחמה מסיימת לעתיד לבוא, לנוכח חוסר האונים הלאומי בהווה ולא רק לגבי יהודי

מאוד ועל כן גם תגובותיו הן רפויות. ההצעה הייתה אפוא למסור לציבור מידע רב יותר ולציין לפניו את הדרכים והאמצעים המעשיים והמציאותיים שבהן אפשר לעזור, ולו גם במעט, ליהודים הגוועים.⁴¹

האסטרטגיה של ההצלה הלאומית

מה היו דרכי ההצלה המעטות האפשריות – ספק אם עורכי דבר, פרט אולי לברל כצנלסון, ידעו עליהן. ועל כן נתנו מקום נרחב לנאומים של המנהיגים משה שרתוק, ברל כצנלסון ודוד בן-גוריון, אשר דיברו על האסטרטגיה של ההצלה הלאומית.

הרצאתו של מ' שרתוק הושמעה באספת-הנבחרים של 'כנסת ישראל' ופורסמה תחת הכותרת "המלחמה ואנחנו", בחודש מרץ 1942, כלומר כשלושה חודשים לפני שהגיעו הידיעות על ההרג ההמוני. ראשי הפרקים שלה היו: פרשת האונייה "סטרומה", שטבעה בים על 760 הפליטים העולים שהיו על סיפונה; גיוס העם היהודי למחאה נגד מדיניות הממשלה המונעת עליית הצלה; מאמץ המלחמה של היישוב בא";; הרחבת צו הגיוס לצבא; דאגה למשפחות המגויסים; ובעיות מדיניות. תחומי פעולה אלה הוגדרו על-ידי בתור "המאמץ היחיד הראוי לשם מאמץ לאומי, מלחמתי שלנו, המאמץ היחיד המכוון בעצם מהותו להשיב מלחמה שערה נגד היטלר, המכוון בעצם מהותו ליצור לנו בסיס מדיני חדש, לסייע ליצירת בסיס מדיני חדש – זהו הגיוס שלנו" (ההדגשות במקור).⁴² – בהירותם של הדברים עושה את פירושה למיותר.

כעבור כחצי שנה, בחודש אוקטובר 1942, כלומר שלושה או ארבעה חודשים אחרי שכבר היה ברור כי מתבצעים מעשי הרג המוניים ביהודי פולין ורוסיה – נאם ברל כצנלסון בכינוס מטעם הקרן הקיימת שנקרא "קול האדמה" בירושלים בה הצופים ב"ב בתשרי תש"ג.

גם ברל, כמו שרתוק, דיבר אך ורק על תפקידו הלאומי של היישוב בשעה הגורלית הזאת לעם היהודי. ודבריו שהביאו את תמצית העמדה של היישוב המאורגן ראויים שיצוטטו כאן בהרחבה, הן מפני תוכנם והן משום האופן שבו באו לידי ביטוי. בסיום הרצאתו אמר: "יישוב זה המאושר מכל שבטי ישראל, האמנם לא ירגיש את עצמו אחראי למה שיהיה אחרי המלחמה? האם לא ישא באחריות – במלוא יכולתו – להצלת פליטת ישראל? (ההדגשה שלי – י"ג) האם איננו שותף לסבלות ישראל? ושותפות זו אנו יכולים לקיים בשני דרכים: בנתינת אנשינו למלחמה ובנתינת דמינו כדי להקים בית לאלה שישבו מהמלחמה, לשרידי פליטי חרב ומגפות, ליתומי ישראל שלא יהיה להם בית אחר במלוא העולם מן הבית שלנו". אמנם "הבית הזה אפשר אינו מניח את הדעת מהרבה בחינות ואף על פי כן הוא הבית ואין אחר" (ההדגשה שלי – י"ג). והבית הזה, המשיך ברל לטעון, נבנה על-ידי "כלל ישראל", ו"כל מה שזכינו לו פה לא זכינו בו אלא בזכות עם ישראל", אמר בהדגשה. ולכן "עכשיו הגיעה השעה שעל היישוב הזה לשלם משהו מחובו לעם ישראל".⁴³

נדמה כי יש בדברים אלה הסבר מסוים ליחסו החידי של ברל כלפי שואת יהודי אירופה. הביוגרפית שלו, אניטה שפירא, לא מצאה תשובה על כך "שלא קם ועשה מעשה, כפי שידע לעשות".⁴⁴ אכן, ברל "ידע לעשות". בסוף שנת 1943, כאשר פרץ "המשבר התקופתי" בין בן-גוריון לחיים וייצמן, שלל ברל בכל תקופה את

היה "כיצד חיים היהודים בגטו?"³⁴ ברגר ביקש להוכיח, כי נשקפת תקווה מסוימת לחלק מיהודי הגטו המשולבים בתהליך הייצור למען הצבא הגרמני. יושבי הגטו, במקביל לפעולתם בתחום הכלכלה, מקיימים, לדבריו, גם חיי תרבות ערים.

על תיאורים דומים חזרו במחצית שנת 1942 א' רייס ומשה פראגר.³⁵ חיים ברלס, השליח לקושטא, הוסיף פרטים מעמדת תצפית מחוץ לגטאות ברשימתו "הדי החורבן היהודי באירופה".³⁶ ובה סופר, מצד אחד, על חורבן יהדות בוקובינה ובסרביה, אבל גם על העזרה שמושיטה שווייץ לפליטים היהודים.

באורח פרדוקסלי, בחודש ספטמבר 1942, חודשיים לפני שאושרו הידיעות על הרצח ההמוני של יהודי פולין ורוסיה, פרסם ז' רובשוב את סקירתו השנתית השנייה על הנעשה באירופה. אלא שהפעם הוא לא הגדיר אותה ככותרת "שואת יהודי אירופה" כמו שנה קודם לכן, אלא "גולת ישראל בשנת תש"ב".³⁷ הסקירה לא חידשה דבר לעומת מה שכבר נאמר על החיים בגטאות: על המצוקה הגורמת לתמותה המונית, אבל גם על מאבק הקיום היומיומי של היהודים שם, והובלטו במיוחד הפעילות בתחום התרבות וכן, כמובן, הרוח הנועזת שמגלות תנועות הנוער החלוציות השומרות על קשר, עד כמה שזה אפשרי, עם ארץ-ישראל. והיה לרובשוב גם דבר נחמה, אשר אותה מצא בכך כי בשנת 1942, לאחר שארה"ב הצטרפה למלחמה, נמצא כל העם היהודי מבריה"מ, דרך אירופה הכבושה, בריטניה, ארץ-ישראל וארה"ב – בחזית המלחמה נגד היטלר. אולם, אמר, לצער, ראשי העמים הנלחמים נגד היטלר טרם הכירו בחלקו של העם היהודי במלחמה זו. והכוונה הייתה להקמת חטיבה לוחמת יהודית תחת דגלה הלאומי.

ראוי לציין, כי מאמרים בעלי נימה אופטימית זהירה המשיכו להתפרסם בדבר גם אחרי שהופיעה בו ב-28.6.1942 הידיעה שהובאה בדיילי מייל הבריטי על רצח 700,000 יהודים בפולין, ואחרי שבמאמר המערכת בעיתון הוגדר מצב הרוח של הציבור כ"חרון אין אונים",³⁸ אשר אמנם יכול "להתגלם במעשים", אולם אלה, כידוע, לא באו. במצב זה כאילו ביקש העיתון לשאוב עידוד מן הנעשה בגטאות. ועל כך יעיד פרסום מאמרו של נ' קנטרוביץ, "מרץ ואומץ בגטו".³⁹

אופטימיזם זהיר ומשלה זה הוא שגרם בוודאי לאיחור של חודש ימים בתגובת העיתון על פרסום מעשי הרצח ההמוניים במזרח אירופה. הלך רוח זה עלה גם ממאמר מערכת אשר בא לסכם שלוש שנים לפרוץ המלחמה, ונימוקיו היו הקואליציה הדמוקרטית נגד הנאציזם וגידול השתתפותו של היישוב במאמץ המלחמה. וזאת בלי להתייחס אל הידיעות המחרידות על הרצח ההמוני המתבצע בפולין וברוסיה.⁴⁰

כעבור שבועיים חשו העורכים כנראה כי טעו בכך שלא עמדו על אסונו של בני עמם בבואם לסכם את שלוש שנות המלחמה. ולכן באו כאילו להסביר את "התעלמותם" קודם כול בטענה כללית כלפי הציבור כי "יחסנו לגולה הגדרסת והגוועת הולך ונעשה יחס של אנחה ושברון לב בלבד", אשר ממנה לא תבוא כל עזרה לנדכאים והנרצחים. אבל מיהרו להדגיש במאמר ולהזהיר ש"אין לעורר תקוות מופרות וחובה לדעת בבירור כי האפשרויות להגיש עזרה הן מצומצמות מאוד", וגם על כך שהידיעות שבידי הציבור הן מעטות

זכאי – לצאת מן הגולה הנצורה שנועדה לחורבן על מנת לבנות בית לאומי כמרכז של כוח מדיני וחיות תרבותית, שיתקיים בו הצירוף בין יבנה העברית המודרנית למצדה היהודית הלוחמת. זה היה האתוס המליצי העצוב שרק בו אפשר היה לנחם את הציבור חסר האונים להציל את בני עמו.

את תחושת חוסר האונים והבדידות מחד גיסא והקריאה להתגייסות מאידך העלה לפסגת הרטוריקה הציבורית דוד בן-גוריון בנאומו לפני אספת הנבחרים, לאחר שנודעו כבר ממדי האסון הלאומי. זה היה אחד הנאומים עזי הביטוי ביותר ועמוקי הרגש שנשא האיש, שדבריו התאפיינו בדרך כלל ביושב ענייני הפונה בעיקר אל ההכרה, ואילו במעמד זה נאם בן-גוריון נסער ברגשותיו. הוא דיבר על היהודים "כעם היחיד המופקר כעם", לרוצחים הנאצים אשר מתאכזרים כלפיו מעל ומעבר לעמים הכבושים האחרים. מפני שזהו עם אשר דמו הופקר על-ידי העולם כולו, גם זה אשר נלחם נגד הנאצים. ולכן תינוקותיו, נשותיו וזקניו יחד עם הגברים נועדו למות מפני שכל חטאם הוא בכך שהם יהודים, "כי רק ליהודים אין טוען לוחם" (הדגשה שלי – י"ג), שפירושו הוא כי חוסר האונים הלאומי היהודי סיבתו היא גם באי-ההכרה של העולם החופשי היהודים כעם.

על כן נתכנסו שליחי העם היהודי לתבוע משליטי העולם הדמוקרטי "לעמוד בפרץ ככל אשר בידכם לבל תיתנו להשמד עם כבול וכלוא, מחוסר מגן ונשק, על בניו ובנותיו, על אנשיו ונשיו, על זקניו וילדיו". אולם בפיו לא היו הצעות ורעיונות חדשים בקשר לדרכי ההצלה האפשריות מעבר לאלה אשר כבר הושמעו בעבר, כמו פתיחת גבולות הארצות הניטרליות, איום בעונש על הרוצחים, על משתפי הפעולה והעומדים מנגד, וכמובן פתיחת שערי הארץ לפני הפליטים. לעומת זאת, מוקד נאומו היה חוסר האונים הלאומי היהודי. וכאן הופנתה הביקורת שלו כלפי ראשי המעצמות הדמוקרטיות. בן-גוריון הודה כי העם היהודי מוקיר את מאמצי המלחמה שלהן ובטוח בניצחונן על גרמניה הנאצית. אולם, המשיך, "אנחנו קוראים אתכם למשפט על כבודנו היהודי המחולל. הוא אינו מחולל על-ידי היטלר. הנאצים אינם יכולים לפגוע בכבודנו כבני אדם, הם יכולים לדכא, להרוג, לשים טלאי צהוב, אבל "אנו נרדפים אנו שנואים אנו מבוזים נטבחים ונרמסים כיהודים. אנו רוצים כיהודים להילחם באויב האכזרי והאיום אשר לעמנו". ובהמשך הגיעה הרטוריקה הכאובה שלו אל פסגתה בצעקה: "אנו תובעים ליהודי את הזכות שיש לכל אמריקאי, לכל אנגלי ולכל רוסי. אנחנו מועטים, אנחנו מחוסרי ישע", לעומת העמים הגדולים ואדירי הכוח. "אנחנו עם קטן ודל, מפוזר ומפורד. אבל אנחנו אנשים כמוכם. לבנו כלבכם. רגשנו כרגשכם, עלבוננו כעלבונכם, ואם מתעללים בנו כיהודים אנחנו רוצים להשיב מלחמה כעם אשר עם של רוצחים קם להשמדו".

מדבריו של בן-גוריון עולה הד מנאומו המפורסם של שילוק היהודי במחזהו של שקספיר "הסוחר מוונציה":

I am a Jew. Hath not a Jew eyes? Hath not a Jew hands, organs, dimensions, senses, affections, passions? – – – If you prick us, do we not bleed? If you tickle us, do we not laugh? If you poison us, do we not die? And if you wrong us, shall we not revenge? If we are like you in the rest, we will resemble you in that.

עמדו של בן-גוריון וכפה על המפלגה החלטה בניגוד לדעתו של בן-גוריון.⁴⁵

ואילו במקרה הנדון כאן, הטרגדיה הגדולה ביותר שפקדה את העם היהודי בתולדותיו, לדברי שפירא, "גזר ברל על עצמו שתיקה, ולא הניח לנו להציץ לנבכי נשמתו". בכל זאת, החידה שייכת לא רק לאישיותו של ברל, אלא גם למעמדו כעורך העיתון החשוב ביותר ביישוב העברי. על כן השאלה היא האמנם נמלט ברל מן הבעיה גם כעורך דבר וגם בתור המנהיג הרוחני של תנועת העבודה. דומני שלא כן הוא. כעורך דבר נשמעה דעתו בעקיפין ובמישרין באמצעות מאמרי המערכת, שהרי גם כאשר רובם לא נכתבו בידי הרי קשה להעלות על הדעת שהם היו בניגוד להשקפתו ושהוא לא קרא אותם לפני פרסומם. וקשה גם להניח כי זלמן רובשוב, אשר כנראה כתב את רובם, לא התייעץ אתו. ובמאמרים אלה נאמרה האמת הנוראה במלואה: את הרבים אי-אפשר להציל ומאמצי ההצלה נועדו רק למעטים. יותר מכך, טוביה פרילינג, במחקרו המדוקדק "חץ בערפל", מדגיש כי ברל היה שותף להרבה דיונים של השלישייה אשר הייתה ממונה על הפעילות החשאית למען ההצלה, ועל שיתוף זה "לפני ולפנים" של מעשה ההצלה אומר פרילינג: "את שיתופו של ברל כצנלסון בהכרעות אין לבחון רק כמותית, לפי מספר פעמים ששאלו לדעתו, הייתה חשיבות רבה לגיבוי המוסרי והפוליטי שהוא נתן לבן-גוריון ולמשולש ההנהגה עד מותו באוגוסט 1944".⁴⁶ וזה מסביר אולי את משפט הפתיחה במכתבו אל בן-גוריון מאוגוסט 1942, שכולו הוקדש לענייני הוצאת הספרים "עם עובד": "דוד, רשאי אתה לצחוק לי על מה כותב אני לך בימים אלה (מכאן אתה רשאי גם ללמוד, מה שרד לי בחיינו הקהליים)".⁴⁷ מתוך התחושה של אין אונים בהווה ביקש ברל, כמו יוחנן בן זכאי בזמנו, להציל את התרבות העברית כחלק מהותי מן הבית היהודי הלאומי, כפי שהגדיר אותו בעצרת לכבודה של הקרן הקיימת, ובית זה נועד "לאלה שישבו מן המלחמה, לשרידי פליטי חרב ומגפות" (הדגשה שלי – י"ג), כלומר רק לאלה אשר ייוותרו בחיים בעוד שאת רובם כבר אי-אפשר היה להציל. על כן באותם ימים עצמם, כאשר נעלם מן הציבור בנוגע להצלת יהודי אירופה, נאבק ברל למען שלמותו המדינית של הבית הציוני. וזה מסביר את עמדתו הלוחמת התקיפה בפרשת המשבר בין בן-גוריון וויצמן, כפי שצוין לעיל, ואת אמונתו הבלתי מעורערת במשמעותו הלאומית הגואלת של המעשה הציוני בשעה ההיא – התיישבות והתגייסות.

בכל זאת נותרה עוד שאלה אחת: מדוע האיש אשר כתב את המשפטים המרטיטים לזכרם של השמונה אשר נפלו בתל-חי ב-1920,⁴⁸ לא אזר כוח לומר "יזכור" כעבור עשרים ושתיים שנה, למיליונים שכבר נרצחו? הסיבה לכך לא רק היעדר כוחות נפש, אלא גם, ואולי בעיקר, החשש מפני מתן גושפנקא רשמית וסופית לאסון שפקד את העם, שתיהפך לסמל של חוסר האונים אשר ירבה את הבהלה ויעמיק את היאוש ביישוב, אשר תוצאותיהם יהיו רפיון ידיים ציבורי במקום מאמץ לחיזוקו של המפעל הלאומי, בלשון הימים ההם. על כן בחר במקום לעמוד בגלוי בין המתאבלים, להתייצב בראש העושים. והעשייה לדעתו היא הדרך היחידה להצלה, אמנם לא של המיליונים, אבל של העם, של "כלל ישראל", אשר ממנו ברל מעולם לא התכוון לפרוש, שהרי חלקו לא היה עם שוללי גולה קיצוניים.⁴⁹ ולשם כך דרוש היה האתוס החדש של רבי יוחנן בן

בן-גוריון והוסיף, מלבד הצעות להצלה חלקית, על תביעתו הנחרצת להקמת הצבא היהודי, מפני שזוהי זכותו של העם היהודי להילחם בנאצים תחת דגלו הלאומי.⁵¹

נימה שונה מזו הלוחמנית של בן-גוריון עלתה ממאמרי המערכת של דבר, אחרי שנודעו ממדי האסון הלאומי. שבוע לפני פרסומו של הנאום הלוחם עלה קול בכייה מן העיתון: "נטולי לשון ואובדי עצות אנו כורעים תחת נטל הבשורות המבעיתות הרודפות זו את זו מתוך לב הגיהנום אשר בתוך פולין הנאצית. אין אונים יבך היום העם למשפחותיו" (ההדגשות שלי – י"ג).

אל הכרת איך-האונים הלאומי נתלוותה הכרה על חטא אנושי, על הריסון העצמי שנהג העיתון בעבר, מתוך זהירות יתר, בכל הנוגע לפרסום המידע על ממדי ההשמדה. ועל כן הופיעו השאלות הכואבות: "ואולי מיעטנו לצעוק? אולי אשמים גם אנחנו כי לא חדר הקול למרחקים? כי לא צירפנו את קול בכיינו אנו אל יללתם החנוקה של רבבות הקרבנות". ואיך-האונים הלאומי זעק מן השאלה ההיסטורית במלוא טרגיותה: "ואל מי לצעוק? אי און אשר תשמע? או יד אשר תושיט עזרה?"⁵² ועל כן כל מה שנותר הוא להתחנן אל מנהיגי העולם החופשי, שבזכות המלחמה המשותפת נגד הרוצחים הברבריים יעשו לפחות מה שניתן כדי להציל לפחות את הילדים, גם בזמן שלמבוגרים כבר לא הייתה הצלה. לכן כל מה שנותר הוא לזעוק "הצילו!". ואכן, בין 24 בנובמבר ל-30 בדצמבר באותה שנה פרסמו 13 מאמרי מערכת שמהם נשמעה בנוסחים שונים אותה הקריאה למעשים להצלה.⁵³

מטבע הדברים, הובעה במאמרים אלה תחילה התקווה שיעשה מאמץ מדיני מצד הממשלות הדמוקרטיות להציל את מי שניתן להצילו. אולם כעבור זמן קצר באה האכזבה הקשה. גם אם היה ברור ומודגש כי "הצלת נפשות מתופת אירופה – אפשרויותיה מצומצמות מאוד ומוגבלות מאוד",⁵⁴ אבל גם במעט הזה שניתן לעשות כגון מאמץ להצלת ילדים, אין העולם החופשי נכון ופנוי להושיט עזרה. ולכן לא היה מנוס מן המסקנה הקשה כי "השואה האיומה שבאה על העם היהודי עושה אותנו לעם ריב ומדון לכל עמי הארץ" (ההדגשה שלי – י"ג). וזאת מפני ש"אנו תובעים הצלה וחייבים לתבוע אותה ונתבע אותה גם כשהתביעה תיראה כמטרידה, גם כשהיא פונה לבעלי ברית העומדים יחד אתנו במלחמה זאת".⁵⁵

לאכזבה הזועקת נוספה גם האכזבה הכואבת מאופן התנהגותו של היישוב בשעה זו, בכל הנוגע ל"כתם" ההשתמטות מחובת השירות הלאומי. לשם הבלטת החרפה הציבורית שבתופעה זו הודגש כי חובת ההתייצבות ביישוב חלה על בני 18-19, בעוד שבמדינות הנלחמות בנאצים גיל הגיוס הרבה יותר גבוה. ועל כן, "היישוב חייב להיטהר מן הכתם הזה". זו הייתה טענה ביקורתית חמורה כלפי החברה היישובית, שמעטות כמוה הושמעו באותו זמן וגם בזמן מאוחר יותר, וכל זאת בעיתון "ממסדי" מובהק, שייצג את האתוס של החברה העברית-היהודית החדשה. על כן הגדרת ההשתמטות כ"כתם" על מצחה של חברה זו לא היה מוגזם מבחינת השקפתם של עורכי העיתון. אולם ביקורת זו הייתה מופנית כלפי החברה היישובית ולא כלפי ההנהגה הלאומית, אשר דבר היה חלק ממנה.

בכך הגענו אל העניין שבו פתחנו, מעמדו של דבר כביטאונה של התנועה הפוליטית הגדולה והמנהיגה ביישוב. ועל פי המעמד זה יש

קריקטורה של אריה נבון בדבר, 1943

הקשר הזה בין שני הנאומים עלה במחשבותי לנוכח הפולמוס שפרץ בין בן-גוריון לנחום גולדמן בכינוס העיוני העולמי הראשון בירושלים בשנת 1957. בן-גוריון ביקר בלהט את תפיסתו ה"גלותית" החיובית של גולדמן, ותוך כדי הפולמוס עמו העלה את דמותו של שילוק, והביע את יחסו כלפיו כאדם יהודי גאה ואמיץ בסביבה הגלותית הזרה, אשר אותה שלל בן-גוריון לחלוטין.

חוסר האונים הלאומי

לנוכח הטרגדיה היהודית, שכבר הייתה גלויה לעין, אין מנוס מן ההרהור העצוב כי הרטוריקה הלוהטת והכנה של בן-גוריון באה כמעין משקל-נגד נפשי ורוחני למצב של חוסר האונים הלאומי, והכרתו החודרת חסרת האשליה. את זאת אפשר ללמוד מכך שגם בנסיבות שלא היו פומביות כמו האספה שבה נאם בן-גוריון, אלא בשיבות סגורות ובמכתבים אישיים, לא היו בפיו הצעות או תביעות שונות מאלו שנאמרו בגלוי, כגון הצלת ילדים עד כמה שהדבר אפשרי, ולחץ על ממשלות במדינות כמו הונגריה, רומניה ובלגריה – שאמנם היו בעלות ברית של גרמניה הנאצית, אולם עדיין לא נשלטו על-ידיה במישרין – שלא ירדפו את היהודים. התבטאות ברורה בעניין זה מפיו נשמעה בשיבת הנהלה של הסוכנות היהודית ב-6.12.1942, ימים מספר אחרי הנאום באספת הנבחרים. בדיון זה קבע בן-גוריון בפסקנות שאפיינה אותו: "הצלת היהודים זה לא תלוי בנו",⁵⁶ אלא, כמוכוב, במעצמות הדמוקרטיות, ובראש ובראשונה בניצחון על הנאצים. גישה דומה הביע בן-גוריון במכתבו אל ארתור לוריא, מזכיר השלוחה של ההנהלה הציונית, בכוונה שיעבירו לשופט בית המשפט הפדרלי של ארה"ב, פליקס פרנקפורטר. במכתב זה חזר

8. שם, אליעזר ליבנשטיין, "תפקידים ראשונים", 10.9.1939
9. דבר היום, 18.9.1939, ראה גם: דבר היום, 29.10.1939
10. דבר היום, 3.10.1939
11. שם, 18.9.1939
12. שם, 10.10.1939, ראה גם: שם, 15.11.1939
13. שם, 13.11.1939
14. שם, 29.11.1939
15. שם, 20.11.1939; 23.11.1939
16. שם, 15.12.1939
17. שם, 12.4.1940
18. שם, 23.5.1940
19. שם, 27.8.1940
20. שם, 30.8.1940
21. ראה גם דבר היום, 1.9.1940, וכן ראה דבר היום, 6.10.1940
22. דבר (אומר) 1.3.1940; 8.3.1940; 5.4.1940; 17.5.1940; 19.5.1940
23. י. פ., "עתידה של יהדות אירופה", שם, 3.1.1941
24. שם, 2.10.1940
25. ראה בעניין זה את מאמרי "על החרדה היהודית המתמשכת", זמנים, אביב 2005, מספר 90, עמודים 88-100.
26. דבר, 8.2.1940
27. שם, 27.2.1940
28. שם, 29.11.1940
29. י. מ. ניימן, "זעקת יהודי פולין", דבר (אומר), 6.3.1940
30. חיים שורר, "ליהודים", דבר, 4.3.1940
31. פורסמה באוגוסט 1941, ובינוי 1942 חודשה הפנייה לגיוס עזרה בשבועון היידישאי הסובייטי אייניקייט.
32. שם, 10.11.1941
33. דבר, 17.12.1941
34. דבר, 21.1.1942
35. א' רייס, "הטרור הגרמני בפולין", 5.6.1942; מ' פראגר, "הזעקה האילמת של יהודי אירופה", 10.6.1942
36. שם, 23.10.1942
37. שם, 11.9.1942
38. שם, 30.7.1942. ראה גם יוסף קריק, "הרציחות בפולין", 18.8.1942
39. ראה נ' קנטרוביץ, "מרץ ואומץ בגטו", שם, 11.10.1942; וכן משה פראגר, "השנה השלישית לחיי הגטו", שם, 1.9.1942
40. דבר, 4.9.1942
41. שם, 20.9.1942
42. דבר, 1.3.1942
43. ברל כצנלסון, "לחרדה הציונית", דבר, 2.10.1942
44. אניטה שפירא, ברל, עמוד 673.
45. יוסף גורני, שותפות ומאבק, עמודים 152-159.
46. טוביה פרילינג, חץ בערפל, עמודים 932-933.
47. ברל, עמוד 673.
48. ברל כצנלסון, "יזכור", כתבים א, עמוד 202.
49. ראה לעניין זה ברל כצנלסון, "משוט בתפוצות הגולה", כתבים א, עמודים 369-382.
50. ראה: בין מגן דוד לטלאי הצהוב: קובץ תעודות, עורכים: דינה פורת ויחיעם וייץ, תל-אביב 2002, עמוד 202.
51. ראה: טוביה פרילינג, חץ בערפל, כרך א, עמודים 98-100.
52. דבר היום, 24.11.1942
53. דבר היום, 26, 27, 29 בנובמבר; 4, 7, 8, 16, 21, 24, 30 בדצמבר 1942.
54. שם, 8.12.1942
55. שם, 30.12.1942
56. אדם צ'רניאקוב, יומן גטו ורשה, יד ושם, ירושלים, 1970; עמנואל רינגלבלום, יומן רשימות מתקופת המלחמה: גטו ורשה ספטמבר 1939 – דצמבר 1942, יד ושם, ירושלים, 1992.

להעריך את עמדותיו ביחס לאסון שפקד את יהודי אירופה. ובאלו אפשר לגלות זהירות וריסון עצמי בכל הנוגע בדיווח הרשמי על הנעשה תחת הכיבוש הנאצי יחד עם מתן חירות לביטויים רגשיים אשר ניבאו את השואה כפי שהיא אמנם נתגלתה בסוף התקופה הנדונה כאן – בנובמבר-דצמבר 1942. גישה כפולה זו באה לביטוי במיוחד בניגוד שבין העמדה ה"שקולה" שהובעה במאמרי המערכת, לבין הכתבות שהתפרסמו בעמודים הפנימיים של העיתון ובהם תיאורים בלתי אמצעיים של עדי ראייה על החיים בפולין, בייחוד בגטו ורשה. התיאורים בכתבות אלה, שאותן הבאנו בגוף המאמר, זהים כמעט באופן מלא לסיפור חיי היום-יום בגטו ורשה שעליו לומדים מן היומנים של אדם צ'רניאקוב, יו"ר היודנראט באותן שנים, ושל עמנואל רינגלבלום, ההיסטוריון של הגטו עד אחר מרד גטו ורשה באפריל 1943.⁵⁶ עובדה זו מעידה לא על התעלמות מאסונם של הכלואים בגטאות והנרדפים באשר הם בארצות הכיבוש, אלא על אותה אופטימיות זהירה, שעליה עמדנו לאורך התקופה המתוארת, אשר הניחה כי חלקו הגדול של העם יינצל למרות הידיעות הקשות שהגיעו משם. לפיכך נאחזו באלו אשר הפיחו זיקים של תקווה, כמו הסימנים השונים על יכולת העמידה במצוקה הנוראה, כגון קיומה של מערכת חינוך מסוימת, פעילותן של תנועות הנוער, ארגון העזרה לנזקקים בחלוקת מזון על-ידי הקהילה, וכו', ידיעות שגם להן יש סימוכין בשני היומנים שהזכרנו לעיל. אלה היו אמנם אותות עידוד, אולם הם לא שינו את ההכרה הכללית בדבר חוסר האונים הלאומי של העם היהודי כולו, של אלה הנאנקים והנרצחים וגם של אלה בארצות החופשיות, כולל היישוב בארץ-ישראל, אשר למעשה אין בידם להושיע אפילו לא באמצעות השפעה על ראשי המעצמות הנלחמות בנאצים, שגם יכולתן הייתה מוגבלת מאוד על-פי אותה הכרה עצמה, על אף הביקורת שנמתחה בעיתון על מחדלי הארגונים היהודיים וחוסר המעש של הממשלות הדמוקרטיות. במצב זה התברר צעד אחר צעד, עד הוודאות הבלתי ניתנת לפירושים כפולים, כי הפסימיסטים הזועקים צדקו יותר מן האופטימיסטים הזהירים. ואז מה שנותר הוא להיאבק על כבודו הלאומי של העם היהודי כשותף שווה בין שווים במלחמתו נגד האויב הנאצי, עם כל המשתמע מכך במובן הציוני לגבי מעמדם של היהודים בזירה הבינלאומית אחרי המלחמה.

האם עמדתו של דבר בשנים אלו בעניינים שנדונו כאן הייתה שונה מזו של העיתונים האחרים, אשר ייצגו גופים פוליטיים אחרים ושונים? התשובה לשאלה זו תינתן בהמשך מחקר על העיתונות העברית בארץ-ישראל והעיתונות היהודית בעולם החופשי בשנות המלחמה.

הערות

1. ראה: מרדכי נאור, דינה פורת (עורכים), העיתונות היהודית בא"י נוכח השואה, ת"א, 2002.
2. ראה בעניין זה את מאמרו של שלמה שפיר בחוברת זו.
3. על ברל כצנלסון כעורך העיתון ראה מאמרה של אניטה שפירא בחוברת זו.
4. "חובת העיתונאי ביישוב בשעה זו", רשם י. ב., דבר, 21.4.41.
5. דבר היום, 5.9.1939
6. שם, 13.9.1939
7. דבר היום, "במלכודת", 17.9.1939